



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МЕДИКО-ПРИРОДНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра психології

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

«Політична психологія»

Лекція 1. Предмет і метод політичної психології.

1 Проблема визначення місця політичної психології в системі сучасного суспільствознавства досить складна і суперечлива.

Поняття «політична психологія» застосовується в двох значеннях: як форма політичної свідомості і як власне наукова дисципліна. У першому випадку, політична психологія постає як сукупність духовних утворень, що містять емоційно – почуттєві відчуття і уявлення людей про політичні явища. У другому випадку, політична психологія - це область знань, що вивчає соціально – психологічне сприйняття людьми політичних реалій, що досліджує механізми політичного поведіння громадян, впливу на нього свідомості і підсвідомості. Різні точки зору існують і в трактуванні назви науки. Одні автори воліють говорити про «політичну психологію», інші – про «психологію політики», треті використовують назву «соціально – політична психологія». Інтелектуальна європейська традиція вважає політичну психологію самостійною політичною наукою, американська традиція, навпроти, розглядає політичну психологію як складову частину єдиної, комплексної науки про політику. Ще одна позиція проявилася останнім часом у російській науці – з 2000 року Міністерство освіти Росії наукову дисципліну «політична психологія» розглядає як область соціальної психології. Доцільним є визнання існування в політичній психології двох орієнтацій: 1. Орієнтація, що йде від політології та наголошує на впливі, який робиться тими або іншими психологічними феноменами на політичні відносини. 2. Орієнтація, що йде від психології та звертає увагу переважно на психологічні процеси, які лежать в основі політичних подій. У генезисі політичної психології як науки можна виділити три основні етапи: 1. Імпліцитний (протополітичний) етап – політика ще не вичленована як особливий Об'єкт психологічного аналізу, але використовується як матеріал

при вивченні соціальних настановлень, стереотипів, цінностей та інших регуляторів соціальної поведінки. Основні проблеми в цей період – національний характер, міжнаціональні відносини, психологія 5 масових рухів і т.п. Перший етап розвитку науки цілком вкладається в рамки кінця XIX - початку XX століття. Серед європейських дослідників того періоду варто назвати Г. Лебона, Г. Тарда, С. Сігеле, В. Вундта. У Росії політпсихологічну проблематику розвивали Н. Михайловський, В. Бехтерев, А. Чижевський, в Україні – М. Грушевський тощо.

2. Експліцитний (політичний) – політика автономна, хоча і досить розпливчата галузь досліджень. Найважливіші теми – політичні настановлення, участь (вибори, приналежність до партій), політична соціалізація, національна ідентичність, пропаганда і реклама. На Заході цей період починається з кінця 1960 – х рр., коли в США, при Американській психологічній асоціації, була створена група для вивчення проблем міжнародної політики, що у 1970 році переросла в Інститут психіатрії і зовнішньої політики. У 1968 р. в Американській асоціації політичних наук виник дослідницький комітет з політичної психології, а в 1979 р. на його основі було організоване Товариство політичних психологів. Приблизно із середини 1960 – х рр. починається розробка політпсихологічної тематики й у СРСР. Це роботи Б. Поршнева, Ю. Давидова, В. Паригіна й інших соціологів, істориків і психологів. На сьогоднішній день у Російській Федерації є: сектор політичної психології в Інституті США і Канади, лабораторія в Академії освіти, кафедри політичної психології у вищих навчальних закладах Москви і Санкт – Петербургу. У 1993 р. створена Асоціація політичних психологів на правах секції Російської асоціації політичних наук. В Україні діють Інститут соціальної і політичної психології й Український інститут соціоніки.

3. Розвитий – чітко задане проблемне поле, сконструйовані спеціальні теорії і пояснювальні моделі, методи і техніка досліджень, усвідомлена політична роль психолога в суспільстві, що змінюється. Усвідомлений соціотехнічний, прикладний характер знання. Формується соціальне замовлення на політпсихологічні дослідження. Політична психологія виникла як прямий наслідок політизації психології і психологізації політики. Внаслідок того, що психологічні аспекти політичних процесів, так чи інакше зачіпають проблемне поле інших дисциплін, існує тісний зв'язок політичної психології з такими науками:

1. Філософія – грає для політичної психології важливу методологічну роль. У її межах розкриваються структура політичної свідомості, її взаємовідносини з іншими формами суспільної свідомості (релігійною, науковою) і реальними політичними феноменами.
2. Проблеми, суміжні з політико-психологічними (типологія особистості політика, лідерство і т.п.) розглядаються в політичній антропології.
3. Політична психологія активно співпрацює з політичною соціологією. Остання досліджує соціальні основи політики, особливості масової свідомості ціннісної системи суспільства тощо.
4. Аналіз політичної

поведінки лідера похилого віку неможливий без залучення даних вікової психології і психології розвитку. 5. Психофізіологія і психологія стресу можуть допомогти при розгляді дій політиків в умовах кризових ситуацій. 6. Вивчення багатьох сучасних політичних процесів вимагає врахування національно – психологічних особливостей учасників політичних дій, що припускає взаємодію з етнопсихологією. Таким чином, на підставі наведених вище даних, ми можемо визначити політичну психологію як науку про психологічні аспекти політичної активності соціальних суб'єктів. 2 Згаданий уже нами вище міждисциплінарний характер політичної психології породжує численні суперечки навколо виділення її проблемного поля, визначення об'єкту та предмету політпсихологічних досліджень. Так, російський дослідник Г. Дилігенський, вважає, що політична психологія не повинна займатися макрополітичними процесами. Її предмет має трактуватися як психологія політиків. А М. Херманн, Дж. Кнутсон, Х. Юлау в предмет дослідження включають не тільки поведінкові і когнітивні аспекти психології особистості політиків – професіоналів, але й все різноманіття групових інтересів і процесів, що відбуваються в політиці. До об'єкта політичної психології відносяться люди, що здійснюють владу і підкоряються цій владі, та виявляють при цьому психологічні якості, що зустрічаються тільки в області політики. Одним з найбільш «об'ємних» і розповсюджених на Заході є визначення предмету політичної психології як «психологічних компонентів політичного поведіння людини».

Американець М. Дойч вважає, що поле політичної психології полягає у вивченні взаємодії політичних і психологічних процесів. При цьому, мова повинна йти про два аспекти такої взаємодії: впливі психологічних особливостей особистості і групи на політичні відносини і впливі політики на формування психологічних якостей громадян. Доцільно говорити про політичну психологію у вузькому і широкому значеннях. У вузькому значенні - це наука, що вивчає психологічні аспекти політичної діяльності, поведінки і відносин як специфічної сфери соціального життя й особливості осіб, що безпосередньо діють у політичному процесі. У широкому значенні, наука розглядає явища 7 суспільної й індивідуальної психіки, сполучені з політикою у всіх її проявах. Узагальнюючи вищесказане, до сфери інтересу науки можна віднести наступні проблеми: - Вивчення психологічного контексту загальнополітичного процесу (настрою суспільства в цілому й окремих його групах). - Проблеми політичної соціалізації і політичної активності індивідів. - Психологічні аспекти конфліктів, насильства й агресії в політиці. - Проблема психологічних стереотипів у політиці тощо

Методи політико-психологічних досліджень: Комплекс методів дослідження будь-якого феномена об'єктивної дійсності визначається природою даного феномена, а не довільним вибором дослідника. Дослідження явищ і об'єктів, що попадають у сферу уваги

політичної психології, обумовлює використання методів різних суміжних із нею наук. Так, феномени масового політичного поведіння вимагають таких методів, як аналіз статистичних даних, проведення масових опитувань, фокусованих інтерв'ю і методу фокус – груп. Політпсихологи проводять аналіз статистичних даних жителів конкретного виборчого округу з наступним описом основних психологічних типів виборця. Політик, таким чином, одержує детальне уявлення як про глибинні і малорухомі настанови своїх виборців, так і про ситуативні зміни їхніх настроїв. Для дослідження стану масової свідомості використовуються також проєктивні методи, наприклад, метод незакінчених речень. Важливим методологічним підходом у політичній психології є біхевіоризм, що ґрунтується на вивченні політичної поведінки, застосуванні кількісних методів до вивчення і порівняння політичних об'єктів (Ч. Мерріам, Г. Лассуелл). Психобіографічні підходи дозволяють не лише з'ясувати вплив окремих особистісних характеристик політиків на конкретні події, але й побачити в окремому політику модель визначеного типу політичної культури. Вивчення феноменів політичного мислення і політичної свідомості, що знаходять свій прояв у різних спонтанних текстах політичних діячів, здійснюються за допомогою контент – аналізу. Серед досліджуваних компонентів тут виступають: переконання, понятійна складність, методи досягнення цілей і деякі інші особливості. Для вивчення політичного менталітету тих груп, що мають артикульовані політичні цінності, застосовується метод побудови їхнього семантичного простору. Матеріалом аналізу слугують промови відомих політиків, партійні документи і т.п. Політичні психоаналітики продовжують традицію вивчення особистості політика, створюючи психологічні профілі представників даної професії. Для цього 8 використовуються психологічні тести, численні методи дистанційного аналізу (тексти виступів, відеозапису, мемуари і т.п.). Нерідко використовуються методи експертних оцінок і експерименту. У політичній психології використовується і широкий набір методів корекційно розвиваючого впливу і консультування. Усі вони в сукупності складають дослідницько – розвиваючі технології, що на основі пізнання, ефективно впливають на політичне поведіння, свідомість і несвідомі структури особистості. Практика політичного консультування включає психодіагностику політичного діяча, аналіз і корекцію його публічного іміджу, розробку стратегії його взаємин, як із широким електоратом, так і зі своїми послідовниками. Така робота припускає використання методів тренінгу, ділових ігор, а також застосування PR, розробку рекомендацій з ефективною політичною комунікації й ін. Ролі, у яких може виступати психолог, у даному випадку зводяться до трьох основних: 1. Експерт – запрошується клієнтом, щоб разом із ним проаналізувати ситуацію, дати оцінку тих або інших подій, того або іншого способу поведіння в конкретній ситуації. Продукт діяльності експерта – висновок; 2. Консультант

– запрошений для більш-менш систематичного «курування» будь-якої діяльності клієнта; 3. Вчитель – головне завдання – здійснення тренінгів, іншими словами, навчання. Структура діяльності психолога, незалежно від ролі, завжди зводиться до основних шести компонентів: 1. Виявлення проблеми; 2. Діагноз; 3. Аналіз; 4. План втручання; 5. Втручання; 6. Оцінка результатів втручання.

3 У системі сучасного наукового знання розрізняють кілька основних типів досліджень. Одна з класифікацій будується на підставі такого критерію, як зв'язок завдань дослідження із безпосередніми запитам практиці. Очевидно, у самому загальному виді розходження між будь-яким фундаментальним і прикладним дослідженням зводиться до того, що перше – чітко орієнтоване на відшукання законів розвитку досліджуваного феномену, у той час як друге – способів застосування на практиці того, що відкрито за допомогою фундаментальних досліджень. У політичній психології, на відміну від інших суспільствознавчих наук, прикладні дослідження набагато випереджають у своєму розвитку дослідження фундаментальні. Вся стратегія прикладного дослідження побудована на постійній взаємодії з людьми, включеними в реальний процес соціальної взаємодії. Людина не «виключена» із соціального контексту, як це буває при експерименті, що, безумовно, має свої плюси і мінуси. І фундаментальні, і прикладні дослідження, незважаючи на їхні розбіжності, виконують дві подібні функції: і ті, і інші покликані дати аналіз будь-яких ситуацій, 9 феноменів і забезпечити прогноз їхнього розвитку. Рівні аналізу і прогнозу, як це очевидно, різні. Однак, важливо, що продуктом і фундаментального, і прикладного дослідження є певна рекомендація. Є розходження також і в рівні: фундаментальні дослідження виробляють досить загальні, глобальні рекомендації, розраховані на віддалену часову перспективу, у той час, як рекомендації, що випливають із прикладних досліджень, носять інструментальний характер: вони більш конкретні і можуть бути інтерпретовані, як прямі «вказівки» або «поради».

Функції політичної психології:

1. Описова – створення своєрідної картини політичної дійсності.
2. Інтерпретаційна – пояснює мотиваційну природу політичного поведіння.
3. Прогностична – повинна виходити на політико-психологічне передбачення подій і явищ.
4. Інструментальна – повинна дати способи психологічного коректування поведінки суб'єктів політики.

4 Основні напрямки прикладних досліджень у політичній психології такі:

1. Взаємовідносини лідера та його команди. Їдеться про з'ясування питання про необхідні керівникові психологічні якості. Не менш важлива проблема – це проблема стилю керівництва й ефективності групової діяльності, створення зворотного зв'язку лідера і послідовників. Третя проблема – проблема оптимізації процесу прийняття групових рішень. Методи: створення описових характеристик «ідеального» керівника, порівняння їх із психопрофілем реального лідера, застосування особистісних тестів тощо.
2. Участь у

розробці і прийнятті рішень, їхньої корекції з т.з.врахування масових уявлень і сприйняття цих рішень громадянами. 3. Систематичний аналіз динаміки суспільної думки. Мова йде про загальну репрезентацію в масовій свідомості тих або інших політичних, соціальних, економічних реалій. Методи: глибокі інтерв'ю для одержання специфічних «зрізів» думок окремих груп за конкретними питаннями. 4. Пряме консультування політичних діячів, створення сприятливого іміджу лідерів. 5. Створення психологічних портретів опонентів, психологічне забезпечення різного роду переговорів, у тому числі і міжнародних. 6. Практика профілактики і реальної боротьби з неконвенційними формами політичного протесту (протистояння тероризмові, як психологічному феномену). 7. Раціоналізація і ліквідація конфліктних ситуацій.

Семінар 1.

Тема 1. Предмет і метод політичної психології.

План

1. Проблемне поле політичної психології.
2. Методи політико-психологічних досліджень.
3. Структура і функції політичної психології.
4. Сфера практичного застосування політико-психологічних знань.

Лекція 2 . Витоки політико – психологічних досліджень.

Політико-психологічна проблематика має, якщо не дуже давні, але досить міцні традиції. У другій половині XIX століття з'являються роботи істориків, філософів, соціологів, психологів, у яких політика інтерпретується в емоційно – почуттєвій формі. Біля джерел сучасної політичної психології стояли мислителі, що намагалися пояснити громадське життя взагалі, і політичну діяльність зокрема, психологічними факторами. До них, насамперед, відносяться представники психологічного напрямку в соціології. Французькі й італійські вчені вивчали феномени стихійної масової поведінки, механізми зараження і наслідування, неусвідомлювані мотиви соціальних дій тощо. Габрель Тард (1843-1904) – французький соціолог психологічної школи і криміналіст, фундатор економічної психології, один з піонерів «інтерпсихології» (тобто психології взаємодії між людьми) і соціології конфлікту, розроблювач «закону наслідування» як ключового в масовій поведінці. Основні роботи: «Закони наслідування» (1890), «Соціальна логіка» (1895), «Суспільна думка і юрба» (1902), «Особистість і юрба» (1903) і ін. Феномен наслідування цікавив багатьох вчених, однак Г.Тард додавав цьому соціально – психологічному явищу особливо велике значення, абсолютизуючи його роль у суспільному житті. Розглядаючи наслідування як універсальне соціальне явище, аналогічне спадковості в біології, Г. Тард намагався пояснити за допомогою наслідування все громадське життя, у тому числі, і політичне. Наслідування, на його думку, виконує функції відтворення, поширення й уніфікації винаходів і відкриттів, забезпечуючи тим самим як прогрес, так і, одночасно, стабільність соціальних відносин. «У суспільних відносинах усі виявляються винаходами і наслідуваннями». Завдяки наслідуванню, відзначав Тард, відбувається поширення нововведень і, одночасно, завдяки цьому ж механізмові, населення Європи перетворилося в «видання, набране тим самим шрифтом і випущене в декількох сотнях мільйонів екземплярів». Поширення нововведень шляхом наслідування Г. Тард схематично малює у виді концентричних кіл, що розходяться від центра. Коло наслідування має тенденцію нескінченно розширюватися, поки не наткнеться на зустрічну хвилю, що виходить від іншого центра. Зустрічні потоки наслідування вступають у єдиноборство, починається «логічна дуель» наслідувань, наслідком чого можуть бути будь-які конфлікти: від теоретичної суперечки до війни. Процес наслідування підпорядкованій низці законів: по – перше, наслідування йде від внутрішнього до зовнішнього, по – друге, нижчі завжди наслідують вищих. З часів Великої французької революції вивчення такої масової політичної спільності як юрба стало «модним». Не залишив без уваги цей специфічний соціально – психологічний феномен і Г. Тард, що назвав юрбу «самою стародавньою соціальною групою після родини».

Аналізуючи психологію юрби, Г. Тард проводив розходження між несвідомою юрбою, спонукуваною силою темних і руйнівних імпульсів, і свідомою публікою, що створює суспільну думку. Публіка, у визначенні Г. Тарда, - це духовна сукупність, група індивідумів, фізично розділених, але об'єднаних одночасністю їхніх переконань і захоплень, усвідомленням спільності своїх цілей. Виникнення публіки, що сприймається Г. Тардом як творець суспільної думки, пов'язані із розвитком ЗМІ. Завдяки читанню однієї і тієї ж газети між читачами виникає якийсь глибинний зв'язок, в основі якого лежить спільність ідей і свідомість цієї спільності. Однак публіка, як власне і юрба, часто є знаряддям у руках окремих особистостей, тому що не усвідомлює головного – самого факту вселяння, привнесення в колективну свідомість тих або інших ідей. Юрбу Г. Тард визначає як безліч осіб, тих, що зібралися в той самий час у визначеному місці і поєднаних почуттям, вірою і дією. Юрба повторює ті самі дії, вона дріб'язково самолюбна. Чим більше чисельна юрба, тим нижче її рівень; юрба, незалежно від того, з кого вона складається, втрачає здатність володіти собою, тому що вона не мислить, а відчуває, вона послабляє або знищує індивідуальність індивідів, які входять до неї. В утворенні юрби індивідууми беруть участь тільки своїми подібними психологічними рисами, що сумуються й утворюють єдине ціле, але не своїми індивідуальними відмінностями, що нейтралізуються. Гюстав Лебон (1841-1931) – французький лікар і соціолог, автор робіт: «Еволюція цивілізації» (1895), «Психологія народів і мас» (1896), «Психологія соціалізму» (1908). Г.Лебон – прихильник біологічної детермінації психіки, проповідник теорії ієрархії рас (під расою він розумів національність). Історія для нього – це історія зміни культурного домінування рас: вона йде по колу. Центральна тема його робіт – соціально – політичні фактори колективної поведінки. Він намагався знайти універсальний соціально – психологічний закон, що пояснює тенденцію зростання ірраціональності поведінки індивіда в масі. Цей «закон духовної єдності юрби» Г. Лебон вбачав у заразливості 12 колективних форм поведінки, сугестивності мас і у втраті особистістю своєї індивідуальності в юрбі. Характерні ознаки поведінки людини в масі, з точки зору Г.Лебона, такі: 1. Знеособленість – індивідуальна манера поведінки відступає під натиском пристрастей і замінюється інстинктивними, імпульсивними реакціями. 2. Різка перевага почуттів – розум поступається місцем інстинктові, звідси виникає надзвичайна схильність мас до впливу. 3. Втрата інтелекту – інтелект маси стає нижче, порівняно з інтелектом складових її одиниць: хто хоче заслужити схвалення маси, повинний орієнтуватися на нижчий рівень інтелекту і відмовитися від логічної аргументації. 4. Втрата особистої відповідальності. Знання психології мас – найважливіший засіб у руках політиків – підкреслює Г. Лебон. Політичні діячі повинні враховувати зростаючу активність мас, керуючись науковими знаннями психології юрби.

Г. Лебон пояснював ірраціональність масових рухів винятковою рухливістю тих настроїв і форм поведінки, що народжуються у великих скупченнях людей. Динамічність суспільних настроїв обумовлена трьома причинами: поступовим ослабленням колишніх вірувань; наростаючою могутністю юрби; суперечливістю інформації, що поширюються ЗМІ. У своїх працях Г. Лебон торкався і проблем лідерства. На його думку, клас лідерів підрозділяється на дві визначені категорії: 1. Люди енергійні, із сильною, але, нестійкою волею. 2. Лідери із сильною і стійкою волею. Перші особливо придатні до раптових зухвалих вчинків, для того, щоб підняти маси. Друга категорія лідерів, що володіють стійкою волею, не настільки виразна, але має набагато більше значення. До цієї категорії і належать справжні засновники релігій і імперій – Св. Павло, Магомет, Христофор Колумб. З т.з. Г. Лебона, лідер може бути іноді і розумною й грамотною людиною, але взагалі, ці якості скоріше шкодять йому, ніж приносять користь. Розум значно послабляє силу переконань, необхідних для великих справ. Великі вожді всіх часів, і особливо ватажки революцій, відрізнялися надзвичайною обмеженістю і фанатизмом. Причому, навіть найбільш обмежені з них користувалися переважно великим впливом. В політиці дійсні великі люди – ті, хто бачать потреби, що зароджуються, несвідомо втілюють її у собі і виражають пануючий ідеал своєї епохи. Сципйон Сігеле (1868-1913) – італійський соціопсихолог, учень знаменитого криміналіста Ч. Ламброзо. Основні роботи: «Злочинна юрба» (1891), «Психологія сект» 13 (1895). Займався дослідженням джерел злочинів, що виникають в умовах великого скупчення людей. Феномен юрби досліджувався ним з опорою на методи статистики, але з позиції глибоко продуманого психологічного підходу. С. Сігеле намагається вирішити проблему організації юрби, щоб визначити міру відповідальності її членів за загальні вчинки. Пояснення організації юрби він запозичує у Г. Тарда: наслідування шляхом уселяння. Основною причиною протиправних дій у юрбі він вважав «ірраціональну динаміку дій», що виявляються в «масових організаціях». С. Сігеле переконаний, що юрба більш схильна до зла, ніж до добра, і може дійти до злочину. Специфіка масової психології полягає, на думку С. Сігеле, у її інстинктивній природі. Здатність свідомого і розумного керування поведінкою людей в умовах юрби неминуче втрачається, настрої і поведінка індивіда в масі завжди ірраціональні, тобто характеризуються нездатністю контролювати вчинки і дії. Розгул незмінних спонукань, пристрастей, потягів, масової істерії – от що характеризує юрбу. В міру росту чисельності юрби, інтенсивність цього руху наростає. Тому масові скупчення людей – благодатний ґрунт для здійснення злочинів. С. Сігеле робить висновок, що вселяння впливає переважно на людей уже схильних зробити дію, що вселяється. Злочинні діяння в юрбі відбуваються в «стані афекту», що, з т.з.уголового права повинне розглядатися як зм'якшуюча провина обставина. У зв'язку з цим, С. Сігеле,

будучи фахівцем в області карного права, домогся включення відповідних статей в італійське законодавство. 2 Німецькі вчені сконцентрували свою увагу на культурно – психологічних особливостях різних етносів, що відбиваються у мовах, міфологіях і т.п. Одним з засновників німецької «психології народів» був Вільгельм Вундт (1832- 1920). Основною його роботою в цій області знання є десяти томна «Історія психології народів» (1910). Вундт займався психологічною інтерпретацією продуктів духовної діяльності народів (міфів, традицій, мов), що, на його думку, у сукупності складають дух нації. Вундт зробив спробу об'єднати різноманітні положення психології народів у психологічну теорію, центральним пунктом якої була ідея про «понадіндивідуальну психіку», «душу народу». Головним проявом «народного духу» він вважав мовну діяльність, а в самій науці про «національний дух» виділяв, принаймні, дві дисципліни: «історичну психологію народів» і «психологічну етнологію». Перша є пояснювальною дисципліною, а друга - описовою. На відміну від французьких психологів і австрійських психоаналітиків, В. Вундта не цікавило масове поведження і проблема «особистість і маса», а більше – зміст 14 національного духу, що відповідало уявленню про психологію, як про «науку про свідомість». Він підкреслював генетичний пріоритет національного духу над індивідуальним. Вундт, на прикладі засвоєння індивідами двох мов, показує, що наслідування є не основою, а лише супровідний фактор при взаємодіях у людських суспільствах. Критиці він піддає і теорію «індивідуального винаходу». На їхнє місце він ставить процеси «загальної творчості» і «асиміляції», але до кінця не розкриває їхню природу. Таким чином, головним внеском В. Вундта в політичну психологію є постановка і розробка проблем національної психології. 3 Вивчення політичних феноменів з погляду особистісного фактора, аналізу глибинних мотивацій поведження суб'єктів політики пов'язано з дослідженнями З. Фрейда, А. Адлера, Е. Фрома та ін. Зигмунд Фрейд (1856-1939) – відомий австрійський психоаналітик і терапевт. В одній зі своїх найвідоміших робіт «Психологія мас і аналіз людського Я» спробував застосувати психоаналітичний підхід для подолання межі між індивідуальною і соціальною психологією. З. Фрейд застосовує поняття «лібідо» (перетворена сексуальна енергія) для пояснення психології організованих мас. Як приклади великих соціальних груп, він розглядає військо і церкву. На його думку, у церкві, як і у війську, існує одне і теж помилкове переконання, що глава (бог або воєначальник) любить однаково всіх індивідів, що входять у масу. В обох випадках кожен індивід прив'язаний почуттям любові, з одного боку, до вождя, а з іншого боку - до інших індивідів, що входять у масу. Ми маємо тут справу з ідентифікацією, за допомогою якої людина прагне до формування вланого «Я» за образом іншої людини, що береться за ідеал. Одночасно з тим, як людина приносить своє власне «Я» у жертву ідеалові замовкає критика – усе, що робить і чого

хоче ідеал, правильно і бездоганно. Тому індивід знаходиться в масі на таких умовах, при яких усі несвідомі елементи одержують волю. При таких обставинах, неважко зрозуміти зникнення почуття відповідальності людини.

4 Близькі до політичної психології наукові напрямки склалися в Росії і в Україні у другій половині XIX – перших десятиліттях XX ст. Микола Михайловський (1842-1904) – російський соціолог і літератор – публіцист. Основні твори: «Герої і юрба» (1887), «Ще раз про героїв» (1891), «Ще раз про юрбу» (1893). Найбільший інтерес в області політичної соціології представляє його теорія «героїв і юрби». На його думку, юрба – не народ, а самостійне суспільно – психологічне явище. Основне організаційне навантаження в справі керування юрбою несе герой.

15 Останній є породженням юрби, що дає привід говорити про її саморегуляцію. Героя на перший план висувають обставини, при цьому, він стає центром, що акумулює розумову і моральну енергію юрби, її мозком. Головним механізмом спілкування і взаємодії між юрбою і героєм Михайловський вважав наслідування – усвідомлене і неусвідомлене. Маси мають схильність до легкої сугестивності, при цьому, важливу роль грає «магнетична сила» самої особистості героя, сила його авторитету. Можливість героя використовувати настрої мас реалізується в тим більшому ступені, чим більше герой виражає прагнення мас. Основними засобами керування масами є, з т.з. М. Михайловського, зараження, вселяння і наслідування. Володимир Бехтерев (1857-1927) – російський психіатр і невролог. Основні роботи з політико-психологічної проблематики: «Роль вселяння в суспільному житті» (1898), «Об'єктивна психологія» (1907), «Коллективна рефлексологія» (1921). В. Бехтерев зробив спробу звести закони психології мас до основних фізичних законів (закон інерції, протидії, рівної дії і т.п.) Особливо велика увага в його творчості приділялася дослідженню суспільного настрою як явища групової і масової психології. Автор вважав, що суспільний настрої являє собою найбільше масовидне соціально – політичне явище, велику роль у динаміці якого грає феномен уселяння. Особливістю вселяння, на думку В. Бехтерева, є її адресність не до логіки, на відміну від переконання, не до готовності мислити і міркувати, а до її готовності одержати розпорядження, інструкцію до дії. Як і західні дослідники, В. Бехтерев підкреслював, що людина, знаходячись навіть у невеликій групі людей, відчуває, сприймає, переживає і поводить трохи інакше, ніж наодинці із собою. Звертав він особливу увагу і на роль ЗМІ у формуванні масових настроїв і орієнтацій. На закінчення, можна зробити висновок про те, що при всьому різноманітті наукових концепцій Г. Тарда, Г. Лебона, В. Вундта, С. Сігеле, Н. Михайловського, В. Бехтерева, їх поєднує прагнення пояснити політичне поведення мас психологічними спонуканнями, причому, переважно несвідомими.

Семінар 2.

Тема 2. Витоки політико – психологічних досліджень.

План:

- 1. Франко – італійська психологія мас.**
- 2. Німецька «психологія народів».**
- 3. Австрійська психоаналітична традиція.**
- 4. Політико-психологічна проблематика в інтелектуальній вітчизняній традиції початку ХХ століття**

Лекція 3. Психологічні основи політичної соціалізації і ідентифікації особистості.

Термін «політична соціалізація» був введений у науковий обіг наприкінці ХІХ ст. американським соціологом Ф. Гідденсом і французьким соціопсихологом Г. Тардом. На їхню думку, даний термін повинний був застосовуватися стосовно «процесу розвитку соціальної природи людини». До середини 30 – х рр. ХХ ст. під «соціалізацією» стали розуміти, насамперед, різні аспекти включення людини в життя суспільства. У силу того, що в англійській (як і у французькій) мові термін «соціалізація» означає процес або вплив, спрямовані на об'єкт, останній найчастіше сприймався як реципієнт впливу. Ця особливість терміну знаходить своє пряме відображення в багатьох західних психологічних концепціях, в яких, у більшості випадків, особистість розглядається як об'єкт впливу. У цілому ж єдиного розуміння сутності терміна «політична соціалізація», як і суті самого процесу не існує. Різні наукові школи і напрямки акцентували увагу на значимості й особливостях різних механізмів соціалізації: родини, школи, культури, що і впливало на розуміння змісту соціалізації як процесу. Існує кілька основних трактувань процесу політичної соціалізації: 1. Класична або «Теорія підтримки», розроблена американськими вченими Д. Істоном, і Дж. Деннісом. Розглядаючи причини «збоїв» у функціонуванні політичної системи суспільства, вони прийшли до переконання, що стрес і збої в її

роботі значно зменшуються, за умови добровільного прийняття громадянами пропонованих цією системою правил гри. Це стає можливим, якщо вимоги системи сприймаються громадянами з раннього віку, тобто у процесі соціалізації. У цьому випадку самі запити громадян стають більш передбачуваними і менш різноманітними. Теоретики «політичної підтримки» також переконані в тому, що сукупність настанов і активності громадян впливає на уряд і політичне життя країни, визначаючи, насамперед, їх стабільність. Ідея психологічної підтримки влади з боку рядових громадян виводиться авторами концепції з психологічних основ. Людина буде надавати підтримку системі в зрілому віці в тому випадку, якщо її відношення до системи було в дитинстві пофарбоване позитивно.

2. Рольова теорія політики (Коен, Раппопорт) – дуже близькі в розумінні сутності процесу політичної соціалізації до представників класичної теорії. З їхнього погляду, роль 17 учасника політичного процесу зводиться до адаптації громадянина до політичної системи, до пасивного засвоєння ним наявних зразків. Нормативні рольові розпорядження, унаслідок цього, спрацьовують автоматично. Ефективне включення людини в роль відбувається через ідентифікацію особистості із системою в цілому і з окремими політичними інститутами зокрема.

3. Психоаналітичний напрямок (К. Юнг, Е. Фромм, Е. Еріксон) – головну увагу приділяє дослідженню несвідомих мотивів політичної діяльності (формам політичного протесту, контркультурної поведінки), розуміючи політичну соціалізацію як прихований процес політизації людських почуттів і уявлень. При цьому значна увага приділяється і впливові соціуму. Так, на думку К. Юнга, соціум очікує від людини визначеної відведеної йому ролі, цілком орієнтований на «середнього» людину, що бажає і здатного виконувати тільки одну, відведену їй роль. Саме на такі ідеали й орієнтована вся система соціалізації людини.

4. «Гуманістична психологія» (А. Маслоу, К. Роджерс, С. Реншон) – виступає як опонент «теорії підтримки» у погляді на сутність політичної соціалізації. Відправними для даного напрямку є уявлення про особистість, як про таку, що вільно розвивається психологічно і виділення в ній емоційно – афективного компоненту як визначального фактора соціального розвитку. Головними висновками, на яких ґрунтуються побудови цих авторів, є наступні: 1. Політичний розвиток особистості підкоряється загальним закономірностям процесу самоактуалізації, що розвивається під впливом «внутрішньої» природи людини, а не під впливом факторів соціальної дійсності; 2. Потреби участі в політичному житті суспільства можуть виникнути лише після задоволення нижчих потреб людини (життя, безпека, засоби до існування, любов), тобто, на вищому етапі процесу самоактуалізації. По – суті, процес політичної соціалізації зводиться цими авторами до своєрідного «розкручування» закладених усередині індивіда можливостей. При цьому, стверджується, що «агенти соціалізації» (родина,

школа, робочий колектив і т.п.) не стільки направляють процес соціалізації, скільки створюють «середовище» навчання. Вони не здатні вплинути на те, якою буде особистість молодої людини, вони можуть лише полегшити самоактуалізацію особистості, створивши сприятливий соціальний клімат (К. Роджерс). 5. «Споживча» концепція політичної соціалізації (Х. Хіммельвайт, П. Данліві, Х. Кастеллс) – Модель політичної соціалізації названа «споживчою», щоб підкреслити подібність між ухваленням рішення при покупці товару й ухваленням політичного рішення простим громадянином, наприклад, при голосуванні за партію. Виборець шукає відповідності або найменшу невідповідність між своїм набором настановлень і поглядів і 18 партійною платформою. Серед інших факторів соціалізації дана група дослідників виділяє ті, які впливають на формування політичної свідомості особистості в процесі споживання. На їхню думку, сьогодні саме характер, стиль споживання, а не виробнича діяльність визначають політичну свідомість, і впливають на вибір політичних позицій. Зв'язки, засновані на споживанні, а не на традиційній класовій приналежності, порівнянні за силою з іншими факторами політичної соціалізації і можуть перевершувати вплив класового походження. Прихильники концепції «споживчого розшарування» пишуть про те, що сьогодні границі між класами, що створюють нові нерівності, проходять не в сфері праці, а в сфері домоволодіння, користування суспільним або приватним транспортом, освітою і іншими благами. Особливо вони відзначають важливість психологічної спільності з тими, хто живе поруч, на відміну від тих, хто разом працює. 6. Група авторів, що працювали в руслі теорії «плюралізму» (Р. Даль, В. Харт), а також теорії «конфлікту» (М. Вебер, Г. Моска, У. Гуд) виводили сутність соціалізації із взаємодії влади й індивіда. Останній, з їхнього погляду, не є пасивним об'єктом впливу політичної системи: його активність і взаємодія з владою обумовлені інтересами, здатністю діяти усвідомлено, підтримкою етносу, класу, політичної партії, за яку він може виступати. Спираючись на приведені вище точки зору, політичну соціалізацію можна визначити як сукупність процесів становлення політичної свідомості і поведінки особистості, прийняття і виконання політичних ролей, прояву політичної активності тощо. 2 Процес соціалізації має стадіальний характер. Під стадіями політичної соціалізації розуміють часові проміжки, через які протікає процес політичного розвитку і які відрізняються своєрідністю емоційно – пізнавального сприйняття політичної реальності, впливом різних соціальних факторів на політичний розвиток індивіда і різних рівнів цього розвитку. У політичній психології не існує єдиної точки зору стосовно проблеми стадій політичної соціалізації. У якості однієї з альтернатив можна запропонувати наступну модель: 1. Перший етап – віковий відрізок приблизно від 4 до 12 (16) років. Етап характеризується, насамперед, явною перевагою розвитку емоційних компонентів майбутніх політичних

настановлень і визначальним впливом на дитину батьків. Американські дослідники Д. Істон і Дж. Денніс виділили чотири специфічні риси дитячого сприйняття влади: А) ПОЛІТИЗАЦІЯ – усвідомлення наявності іншої, ніж 19 батьківська, влади, що знаходиться поза родиною і над нею – поліція, міліція; Б) ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ – політична влада сприймається у виді конкретних індивідів – поліцейського, президента, королеви і т.п.; В) ІДЕАЛІЗАЦІЯ – з владою зв'язані тільки позитивні емоції (хоча і не завжди); Г) ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ – усвідомлення існування інститутів влади, перехідний етап до розуміння влади як політичної системи.

2. Другий етап – віковий відрізок приблизно від 12 до 18 років – відрізняється формуванням в основному закінчених політичних настановлень. На даний факт впливає одержання індивідом юридичного права участі в політичній діяльності, а також формування визначеного типу світогляду завдяки навчанню і роботі. Тут вже розширюється коло соціальних факторів, що впливають на політичний розвиток індивіда, змінюється їхня вага в цьому впливі.

3. Третій етап – охоплює весь дорослий період життя людини. Відбувається або стабілізація політичних настанов, що сформувалися, або їхня трансформація під впливом життєвого досвіду індивіда і зовнішніх умов (стабільна - нестабільна ситуація). Функціями політичної соціалізації є: 1. Інформаційна – передача традицій політичної культури з покоління у покоління; 2. Ціннісно-орієнтаційна – створення визначеного типу світогляду в громадян даної держави; 3. Нормативна – формування основних стереотипів людських реакцій на виклики політичного середовища; 4. Мотиваційна – формування мотивів і потреб у політичній участі індивідів.

У політичній психології виділяються різні типи соціалізації: 1. Пряма – безпосереднє придбання політичних знань і настанов. 2. Непряма або латентна – це свого роду проекція рис характеру, раннього дитячого досвіду, безпосереднього оточення особистості на зформовані політичні настанови. Саме з впливом такого роду факторів зв'язана найбільш примітивна модель соціалізації – поширення того ж образу влади, що був у дитини стосовно влади батьків, на все суспільство. У цьому випадку всевладні фігури батьків поступово витісняються іншими грізними фігурами, і, наприкінці, втілюються в образі батька нації. До факторів політичної соціалізації необхідно віднести мікро – і макросередовище, спосіб життя індивіда, рівень розвитку суспільної свідомості, тип політичної культури даного суспільства і т.п. Найчастіше, фактори виступають у виді персоніфікованих носіїв суспільного впливу, що одержали назву агентів соціалізації. До їхнього числа відносяться члени родини, однолітки і вчителі, начальство й інші, значення яких нерівнозначне для особистості, але кожний, з яких по – своєму вводить її в соціум.

Становлення особистості в її громадянському статусі відбувається під впливом політичного середовища, куди входять: характер і тип державного устрою, політичний режим, політичні інститути, партії й організації. За

допомогою спеціальних механізмів (навчання, уселяння, пропаганда і т.п.) ці фактори корегують і контролюють політичне поведіння індивіда.

Результатом цього процесу стає, по – перше, безперебійне функціонування політичної системи при зміні поколінь в політиці. По - друге, результатом політичної соціалізації стає визначений тип особистості, стрижнем мотивування діяльності якої стануть вироблені в ході первинної соціалізації базові переконання і принципи, властиві політичній культурі даного соціуму.

Різні типи передачі культурної інформації в тих або інших політичних системах дозволяють виділити наступні моделі (типи) політичної соціалізації:

1. Гармонійна модель – формування позитивного ставлення до влади, правового порядку, традиційних інститутів. Психологічно нормальна взаємодія людини й інститутів влади, усвідомлення індивідом цивільних обов'язків.
2. Гегемоністська модель – негативне ставлення індивіда до будь-якої соціальної і політичної систем крім своєї.
3. Конфліктна модель – ціль політичної участі індивіда полягає в збереженні лояльності до своєї групи, підтримка її в боротьбі з політичними супротивниками.
4. Плюралістична модель – формування високого рівня цивільної відповідальності, уявлень громадян про свої політичні інтереси, бажання брати участь у їхній реалізації.

В результаті, громадяни стають прихильні визначеним політичним групам і можуть вільно змінювати свій вибір в залежності від результатів політики і ступеня реалізації своїх інтересів. Таким чином, основними завданнями політичної соціалізації як процесу поступового входження індивіда в сферу політичних відносин можна вважати наступні:

1. Прищеплювання новим членам суспільства основних елементів політичної культури і свідомості.
2. Створення сприятливих умов для нагромадження членами суспільства політичного досвіду.
3. Якісні зміни відповідних елементів політичної культури, як необхідні умови соціальних трансформацій.

3 Досить умовно теоретичні підходи до проблеми ідентифікаційних практик особистості можна розділити на п'ять основних груп:

1. Психоаналітичний підхід (З. Фрейд, Т. Адорно, Е. Еріксон) – Прихильники цього підходу виходять з наявності споконвічного конфлікту між особистістю і суспільством, 21 обумовленого домінуючою роллю в житті людини несвідомих імпульсів, що придушуються суспільством.
3. Фрейд першим дав розгорнуту психологічну інтерпретацію міжгруповим відносинам і, зокрема, проблемі ототожнення індивіда з групою, тобто явища соціальної ідентичності.
3. Фрейд зв'язував це явище з протиставленням любові до власної групи й агресії стосовно інших. Затверджуючи неминучість аутгрупової ворожості в будь-якій міжгруповій взаємодії, З. Фрейд інтерпретував її як головний засіб підтримки згуртованості і стабільності групи. Він пояснював ворожість індивіда до «чужих» і прихильність до «своїх» подвійністю емоційних відносин раннього дитинства, що переносяться на соціальну взаємодію: любов і агресія, що

придушується до батька, трансформується в любов до лідера й агресивність до аутгрупи. 2. Біхевіористський підхід (М. Шериф, Д. Кемпбелл) – Представники цього підходу розглядають процес ідентифікації як необхідний наслідок міжгрупового конфлікту. Відповідно до теорії міжгрупового конфлікту, реальний конфлікт інтересів між групами (актуальний, або такий, що мав місце в минулому, або передбачуваний у майбутньому) обумовлює відчуття конкуренції і чекання реальної загрози з боку іншої групи. Реальна загроза, у свою чергу, обумовлює: 1) ворожість окремих членів групи до джерела погрози; 2) збільшення внутрігрупової солідарності; 3) більш повне усвідомлення індивідом своєї групової приналежності; 4) збільшення міцності кордонів групового членства; 5) зменшення ступеня відхилення індивідів від виконання групових норм; 6) збільшення міри покарання за порушення цих норм аж до вигнання порушників із групи. 3. Когнітивістський підхід (Г.Таджфел) – Прихильники даного підходу розробили «теорію соціальної ідентичності». Центральна теза теорії полягає в тому, що в соціальної групи існує потреба створювати позитивно оцінювані відмінності від інших груп, щоб забезпечити своїм членам позитивні самооцінки, тому що особистість схильна визначати себе в термінах своєї приналежності до соціальної групи. Соціальне порівняння саме по собі є достатнім для виникнення упередженості стосовно іншої групи. Вихід може бути знайдений, з огляду на те положення, що пересічне членство індивіда в різних групах ефективно нейтралізує диференціацію, зм'якшує конфлікти між конкуруючими структурами. 4. Діяльний підхід (В. Агеев) – Процес ідентифікації індивіда з групою – не спонтанна, споконвічна характеристика, а залежна величина, обумовлена структурою міжгрупової діяльності. Кінцева виразність феномену ідентичності залежить від цілого ряду соціальних факторів. Це – ступінь законності статусних розходжень між групами, приналежність до більшості або меншості, специфіка форм організації міжгрупового 22 взаємодії (конкуренція або кооперація). Інтегративні і диференціальні процеси в міжгрупової взаємодії існують одночасно, й у нормальних умовах врівноважують один одного. Диференціюючи міжгрупові процеси, відповідальні за створення соціальної ідентичності групи, її об'єктивних відмінностей від інших. Інтегративні групові процеси, навпаки, покликані охороняти групу від ізоляції і самоізоляції, вони забезпечують обмін соціокультурним досвідом. 5. Символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, Ю. Хабермас) – Людина при народженні не має ідентичності, остання виникає як результат її соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми. Акцент робиться на соціальній обумовленості ідентичності: вона виникає тільки за умови залучення індивіда в соціальну групу, у спілкуванні з членами цієї групи. При цьому виняткове значення надається символічній комунікації – вербальній і невербальній. З одного боку, суспільство визначає ідентичність індивіда, задаючи норми і закони його існування; з іншого боку,

індивід задає власне оточення в сенсі вибору цілей, цінностей і потреб. Можливі ситуації, коли людина постає перед проблемою: яким чином досягти сприйняття себе як взаємозалежного цілого. Такі ситуації виникають, коли людина знаходиться між різними соціальними групами, що мають різні норми і ціннісні орієнтації. У таких випадках можуть виникнути дві різні ідентичності. За Ю. Хабермасом, вертикальний вимір ідентичності – «особистісна ідентичність» - забезпечує цілісність історії життя людини. Горизонтальний вимір ідентичності – «соціальна ідентичність» - забезпечує можливість виконувати різні вимоги всіх рольових систем, до яких належить людина. «Я – ідентичність» виникає в балансі між особистісною і соціальною ідентичностями. Встановлення і підтримка цього балансу відбувається за допомогою технік взаємодії, серед яких виняткове значення приділяється мові. У взаємодії людина прояснює свою ідентичність, прагнучи відповідати нормативним чеканням партнера. У той же час, людина прагне до вираження своєї неповторності. 4 У політичній психології прийнято виділяти чотири основних види ідентичності: 1. Соціальна – типізація особистості іншими людьми на основі атрибутів соціальної групи, до якої вона належить. З іншого боку, соціальна ідентичність – це усвідомлення, відчуття, переживання своєї приналежності до різних соціальних спільнот – таких як мала група, клас, родина, територіальна спільність і т.п. Соціальну ідентифікацію як процес, можна визначити як несучоре самовизначення індивідів у соціально – груповому просторі щодо різноманітних спільнот як «своїх» так і «не своїх». 2. Етнічна – ідентифікація, звернена в минуле, втілена в культурній традиції індивіда або групи і виступаюча як система координат у період кризи інших форм ідентичностей. 23 2. Особиста – індивідуальні ознаки людини (як біологічні ознаки людини, так і унікальна комбінація фактів і дат історії її життя). 3. Я - ідентичність – суб'єктивне відчуття індивідом своєї життєвої ситуації і своєї своєрідності. Тісно зв'язаним з Я – ідентичністю, є процес самоідентифікації – самооцінка власних особистісних властивостей і потенцій як діяльного суб'єкта, як уявляються індивідові в його власній самосвідомості і сприйнятті інших, насамперед з боку референтних груп. У політичній психології виділяють наступні типи ідентичностей: 1. Передчасна ідентичність – її елементи формуються відносно рано в житті, не в результаті самостійного пошуку і вибору, а, в основному, внаслідок ідентифікації з батьками або іншими значними людьми. Прийняті таким чином цілі, цінності і переконання можуть бути подібними з батьківськими або відбивати чекання батьків. 2. Мораторій (криза ідентичності) – виник конфлікт між сформованою до даного моменту конфігурацією елементів ідентичності з відповідним їй способом «вписування» у навколишній світ і соціальну нішу існування, що змінилася. У такій ситуації людина постійно знаходиться в стані пошуку інформації, корисної для подолання кризи. 3. Досягнута ідентичність – цим статусом

володіє людиною, що пройшла період кризи і сформувала сукупність особистісно значимих для неї цілей, цінностей і переконань. Така людина знає, хто вона і чого вона хоче. Свої цілі, цінності і переконання вона переживає як особистісно значимі й які забезпечують її почуття спрямованості і свідомості життя.

4. Дифузійна ідентичність – відсутність міцних цілей, цінностей і переконань людини, нездатність вирішити кризові ситуації. При відсутності ясного почуття ідентичності, люди переживають ряд негативних станів – песимізм, ненаправлену злість, відчуження, тривогу.

Функції соціальної ідентичності:

1. З боку індивіда – реалізація базисних потреб приналежності до групи, забезпечення захисту, можливостей самореалізації, оцінки іншими і впливу на групу (суспільство).
2. З боку суспільства – включення індивідів у систему соціальних взаємозв'язків і взаємин. До об'єктів соціальної ідентифікації можуть бути віднесені різноманітні мінімальні групи, що можуть бути класифіковані за декількома підставами: - Первинні (родина, найближче дружнє оточення). - Групи контактного спілкування (товариші по роботі). - Символічні співтовариства (моє покоління або політичні однодумці). - Примордіальні співтовариства (етнонаціональні групи).

24 - „Модерні” співтовариства (спільності тієї ж політичної орієнтації або поділяючі аналогічні цінності і погляди).